

בית-הכנסת הגדול של קובל היה מיוחד במינו ורב-ערך. כל יהודי קובל - בין מן הבאים אל בית-הכנסת להתפלל ובין אלה שהתפילה מהם והלאה - חשבו את בית-הכנסת הגדול לגולת-הכותרת של קובל היהודית בימים כתיקונם, וכמצבה יתומה על עיי החרבות של העיר שמנתה כ-17 אלף יהודים. בית-כנסת זה ניבנה בשלבים במשך קרוב ל-70 שנה! עיקר היקפו של הבנין ניבנה עוד לפני מלחמת-העולם הראשונה, ולא מחוסר כסף הופסק מזמן לזמן בנין הבית, אלא מפני שגבאים, שהשקיעו הון ומרץ בהקמת המקדש-מעט, היו נאספים בלא-עת אל עמם, ואחרים פחדו לגשת אל המלאכה. עד שבאו בני משפחת קאדיץ, ובשלהי המאה ה-19 הקימו את בית-הכנסת, אולם ללא עבודות הגימור. חוסר הגימור היה ניכר לעין. לא נשלמה המלאכה בכניסה אל עזרת הנשים ועדיין הלבנים האדומות חסרות טיח ולא עמידות; בעיקר לא הושלם המבוא לעזרת הנשים בצד שמאל, במקום המיועד לתיבות עם נרות "יזכור", וגם החבית הגדולה שנתמלאה מי-גשמים לצורך נטילת ידיים נמצאה שם. הפרוזדור ("פאליש") הצדדי לא טויח כולו ונשאר חצי-עירום עם הלבנים האדומות ועם קרקע החול.

מצד הכניסה המרכזית ומכל פינות ההיכל הגדול נראה בית-הכנסת כמקדש-מעט. בשני בניי מופת קנתה לה קובל שם טוב בעולם - בבית התיבות למסילת-הברזל ובבית-הכנסת הגדול. האדריכל היוזם היה בן אודיסה. שער המבוא הרחב היה מלאכת מחשבת: רוחב המשקוף כ-80 ס"מ וכולו מחוטב בחלמיש אדמוני (חורט המצבות), זאץ, ביצע בעצמו את עבודות השכלול; ומכל צד חקוקים פסוקים מכתבי הקודש ועליהם חטיבות תקרה וקווים לתפארת. ממבוא כבוד באים ונכנסים אל הפרוזדור ("פאליש") הגדול ואל יחידות ה"שטיבלעך" לתפילות בימי חול. השער השני כלל שתי דלתות גדולות מחושקות פיתוחים של נחושת רקועה. מן המבוא ("פאליש") נכנסים אל היכל בית-הכנסת ויורדים מטה חמש מדרגות - לקיים מה שנאמר: "מן המיצר קראתי יה", וגם - "ממעמקים קראתיך".

בית-הכנסת הגדול ניבנה כמצודה וגם כבית מקלט ליהודים בעת צרה. רוחב הקירות הגיע לכך, שעגלות טעונות חומרי בנין וחול היו מסוגלות לעלות עם סוסים אבירים עד לסוף המסלול ולעבור בו בשלום. הבימות ("האלמימרים") לקריאה בימי שבתות וחגים היו שלוש: האלמימר המרכזי, שגובהו עלה על קומת אדם בינוני, נמצא בטבורו של בית-הכנסת ושימש במת הקריאה והתפילות המיוחדות. האלמימר, מעשה-אמן, היה עשוי עץ אלון מלוטש ומחוטב. לכל פינה שתפנה ראות עיניך "הוד שבתפארת", והכל על-פי המסורת של רוח ישראל-סבא; כותרת היופי של בית-הכנסת הגדול היתה הכיפה ברום התיקרה. הסובב של הכיפה היה עשוי חלונות זעירים עם שמשות צבעוניות; מפנים הכיפה נשקפו שמיים כחולים ומסביב קטעי תמונות מחזיונות כתבי-הקודש.

ארון-הקודש, שתי קומות גובהו, הובא לקובל הישר מאיטליה. צד הכבוד נשען על ארבעה עמודים עגולים עם גולות-כתר מלמעלה וענפי פרחים מוזהבים מלמטה, מקסימים בשלל צבעיהם הטבעיים. המדרגות של ארון-הקודש, העמוד של החזן ושורות המקהלה (זו המקהלה של קובל שזכיתי להימנות עליה כילד) משוכללים ועשויים חלמיש ונחושת.

עזרת-הנשים היתה בקומת הסובב והיציע, בגלריית-עץ הנשענת על מערכת עמודים; ובין העמודים לאורך היצע - תמונות מרטיטות מספרי הקודש; מחזות וסמלים של שבטי ישראל, פרקי אמנות על קברה של רחל. לצורך זה הזמינו ציירים אנשי-שם ממזריטש ושני אחים-אלמים מן העיר בריסק, שעשו מלאכתם בקובל במשך שנה תמימה. בית-הכנסת נמלא ביום אור שמש שהיה שופע מן החלונות הגדולים, ומאור המאורות והנברשות המגולפות בדולח שהבזיקו אור-יקרות בלילות שבת ומועד. כל מי שנכנס וראה את הבית בגדולתו, היה אומר בליבו: "זהו בית-המקדש בזעיר-אנפין". בית-הכנסת הזה עומד על תילו עד היום ומשמש בית-מלאכה של הצבא האדום. העיר קובל נחרבה עד היסוד ולא נותרה בה אבן על אבן. למרבה הפלא, בית-הכנסת נותר על תילו.